

***Internationaal werkbezoek aan
Brabantse regionale ontwikkelingen
(26 t/m 28 april 2007)***

Werkbezoek van NGO's uit Bulgarije, Kroatië en Roemenië

Anita Mészáros
mei 2007

In opdracht van:
- Milieukontakt Oost-Europa
Paul Kosterink
- Stichting Regiowaarde
Marien Sonneveld

Colofon

Milieukontakt Oost-Europa
Paul Kosterink
Postbus 18185
1001 ZB Amsterdam
tel.: 020 – 531 89 30
e-mail: p.kosterink@milieukontakt.nl

Stichting Regiowaarde
Marien Sonneveld
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
tel.: 013 – 466 87 08 / 06 22 – 94 23 18
e-mail: sonneveld@regiowaarde.nl

Inhoud

1.	Voorwoord	2
2.	Inleiding	3
3.	Drie dagen Brabant	4
3.1	Dag 1	4
3.1.1	Landgoed Haverleij, Den Bosch	4
3.1.2	Hoeve Bosrand, familie Oomen	4
3.1.3	Natuurgebieden in en nabij de Kampina	5
3.1.4	Openluchttheater Oisterwijk	5
3.1.5	De Belvertshoeve, Oisterwijk	6
3.1.6	Regional Branding Het Groene Woud	6
3.2	Dag 2	6
3.2.1	Fruittuin Wielewaal	6
3.2.2	Spelt-project	7
3.2.3	Natuurbrug Het Groene Woud	7
3.2.4	Innovatieplatform Duurzame Meierij	8
3.2.5	Restaurant De Negenmannen	8
3.3	Dag 3	9
3.3.1	Project Kanaalzone, Oirschot	9
3.3.2	Tuinbouwbedrijf "Jan Robben Aardbeien"	9
3.3.3	Spoordonkse Watermolen	9
3.3.4	Dorpsontwikkelingsplannen	10
4.	Conclusies	11
	Bijlage: programma van het werkbezoek	13

1. Voorwoord

Milieukontakt begeleidt non-gouvernementele organisaties (NGO's) in Europa en Azië. Zij identificeert en ondersteunt partners die werken aan een duurzame, democratische en milieuvriendelijke samenleving door middel van advies, training, verbinding en ondersteuning.

Onder andere ondersteunt Milieukontakt NGO's in (aanstaande) nieuwe lidstaten van de EU, bijvoorbeeld met het Matra-programma, dat wordt gefinancierd door het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Vanuit dit programma heeft Milieukontakt een werkbezoek georganiseerd voor vertegenwoordigers van NGO's uit Bulgarije, Kroatië en Roemenië naar Brussel (EU-instellingen) en Noord-Brabant (praktijkprojecten).

Regiowaarde is een netwerkorganisatie voor het ontsluiten en benutten van kennis voor regionale ontwikkeling naar een duurzaam platteland. Zij makelt en schakelt via haar netwerkpartners in kennis, ervaring en inzichten uit praktijk, beleid en wetenschap. Regiowaarde plaatst ontwikkelingen in een bredere context én bemiddelt en ondersteunt bij de vertaalslag naar concrete, gebiedsspecifieke situaties.

Internationale uitwisseling blijkt erg leerzaam. Daarom heeft Regiowaarde op verzoek van Milieukontakt gezorgd voor een aantrekkelijk en leerzaam programma voor een werkbezoek van NGO-vertegenwoordigers uit enkele Balkanlanden aan regionale ontwikkelingsprojecten in Brabant.

De deelnemers aan de werkbezoeken hebben hun bevindingen schriftelijk gerapporteerd. Deze verslagen zijn bij Milieukontakt door Anita Mészáros gebundeld in het Engelstalige "Report of the Study Visit, 23rd – 28th April 2007". Regiowaarde heeft in het onderhavige rapportje gezorgd voor de Nederlandse vertaling van alléén het deel van het rapport over de bezoeken aan de Brabantse projecten. De ervaringen van de werkbezoeken in Brussel blijven behoudens in de inleiding in dit rapport dus achterwege.

Samen met de achtergrondinformatie van de bezochte projecten (zie bijlage) draagt dit rapport bij aan uitwisseling van kennis en ervaringen, waar zowel de buitenlandse bezoekers als de Nederlandse betrokkenen van kunnen leren.

Milieukontakt – Paul Kosterink
Regiowaarde – Marien Sonneveld

2. Inleiding

Dit rapport is gebaseerd op de feedback van de deelnemers aan het werkbezoek en toont hun indrukken, en de kennis en ervaringen die zij hebben opgedaan. Het werkbezoek is georganiseerd in opdracht van Milieukontakt Oost-Europa voor vertegenwoordigers van NGO's uit Bulgarije, Kroatië en Roemenië. Dit werkbezoek van 23 t/m 28 april 2007 bestond uit twee delen.

Het eerste deel betrof bezoeken aan EU-instellingen in Brussel voor kennismaking met hun werkwijze en om te lobbyen voor specifieke onderwerpen, waarmee de Bulgaarse en Roemeense deelnemers hun kennis en inzicht in de mogelijkheden van EU-structuren konden verbeteren.

Deze bezoeken waren erg informatief en de deelnemers presenteerden enkele aandachtspunten voor elk van de landen aan de ontvangende instellingen. De onderwerpen varieerden van actuele thema's als NATURA 2000 in Bulgarije tot het toekomstperspectief van kleine en zelfvoorzienende boerderijen in Roemenië. De nadruk lag op de regionale ontwikkeling en het benutten van EU-fondsen door de twee nieuwe lidstaten in de nabije toekomst. Daarnaast zijn de zgn. *Operational Programs* intensief bediscussieerd tijdens de ontmoetingen met de DG-vertegenwoordigers, die juist in die periode met consultatieronden bezig waren.

Bovendien zijn bezoeken gebracht aan de Permanente Vertegenwoordigers en grote milieuorganisaties, zoals het WWF - World Wildlife Fund, EEB – European Environmental Bureau en FoEE – Friends of the Earth Europe.

Het tweede deel van het werkbezoek vond plaats in Noord-Brabant, Nederland. De deelnemers maakten kennis met veel verschillende regionale projecten in uitvoering. De projecten illustreerden het verschillende gebruik van EU-fondsen voor lokale en regionale ontwikkelingsstrategieën, voor publiekprivate samenwerking, voor het faciliteren van innovatie en voor het ontwikkelen van netwerken en (multisectorale) samenwerking. Tijdens de projectpresentaties kwamen de deelnemers meer te weten over onder meer de verschillende invalshoeken van de stakeholders. Maar ook over de manier waarop het LEADER-programma wordt gebruikt voor succesvolle implementatie van projecten, of de inspanningen om het milieu te beschermen met inachtneming van de belangen van agrarische producenten, en de benaderingswijzen voor probleemoplossing van verschillende stakeholders in een bepaald project.

Het Engelstalige verslag beschrijft zowel de ervaringen van de werkbezoeken in Brussel als de bezoeken aan Brabantse projecten. Deze Nederlandse vertaling van dat verslag beperkt zich tot de bezoeken aan de Noord-Brabantse praktijkprojecten

3. Drie dagen Brabant (26 t/m 28 april 2007)

3.1. Dag 1 (26 april)

3.1.1. Landgoed Haverleij, Den Bosch

De presentatie werd gegeven door Rob Brinkhof namens gemeente 's-Hertogenbosch. Hij legde het idee achter dit landgoed uit, dat inhoudt: het platteland en het stedelijke gebied dicht bij elkaar te brengen en tegelijkertijd het combineren van innovatieve huisvesting met behoud van traditionele landschappen. Voor de financiële realisatie hebben EU-fondsen een belangrijke rol gespeeld.

De gebouwen beslaan slechts 10% van het gehele gebied van 100 ha en 60 ha bos. Er zijn 4.000 appartementen gebouwd in stapelbouw, waarvan de helft koopwoningen en de andere helft huurwoningen zijn. De verkoopprijzen variëren van 200.000 tot 900.000 euro. De maandelijkse huur van een huurflat bedraagt gemiddeld 1.000 euro. Er wonen veelal jonge gezinnen met kinderen. Het landgoed ligt ver van het centrum van 's-Hertogenbosch en er zijn geen openbaar vervoer, gemeenschappelijke voorzieningen of winkels. De gebiedsontwikkeling is gefinancierd via de verkoop van de woningen. Milieuprojecten zijn gesubsidieerd door de EU. Het geheel wordt beheerd door de gemeente, die ook eigenaar is van de grond.

De deelnemers reageerden heel verschillend op het idee achter dit project. Sommigen vonden het een controversieel experiment vanwege het onnatuurlijke karakter van de gebouwen die niet bijdragen aan de natuurlijke uitstraling van het gebied. Bovendien ontbreekt het aan diensten en activiteiten, die het sociale leven inhoud moeten geven.

Het goede van het idee is, dat de lokale autoriteiten, bedrijfsleven en de burgers een manier van samenwerken hebben gevonden en bescherming van natuur en landschap in hun beslissingen hebben meegenomen. Toch zijn zulke projecten niet toepasbaar in Bulgaarse en Roemeense omstandigheden. Bovendien bleek het project niet bepaald op de meest succesvolle wijze te zijn gerealiseerd.

Positief vond men het idee om de open ruimte te behouden en daarmee de habitats veilig te stellen, evenals het gezamenlijke beheer en onderhoud van het gebied door gemeente en eigenaren. Ook de transformatie van agrarisch in ecologisch beheerd land werd als pluspunt gezien.

3.1.2. Lunch bij de biologische boerderij Hoeve Bosrand van fam. Oomen

De familie Oomen runt een veehouderijbedrijf. Zij houden koeien van het Franse ras Blonde d'Aquitaine voor biologische vleesproductie (gecontroleerd door Skall). Het vlees wordt verkocht op de boerderij zelf, in een boerderijwinkel elders en via een bezorgdienst.

Er grazen 160 koeien op 1.000 ha natuurgrond. Eigenaar van die grond is Natuurmonumenten, de grootste natuurorganisatie in Nederland. De boeren krijgen geen fiscale voordelen voor het biologisch boeren.

De bezoekers waren blij verrast, dat de heer Oomen had besloten om te schakelen naar biologisch boeren, ondanks dat zijn verdiensten daar niet door toenamen. Maar hij draagt bij aan een natuurlijk evenwicht en zijn wijze van boeren en vleesproductie vult hij aan met alternatieve inkomensbronnen, zoals bed & breakfast, paardenfokkerij en paardenlogies.

Maar er werd opgemerkt, dat biologische boeren in Roemenië en Bulgarije geen prioriteit hebben. De boerderij van familie Oomen is voor Bulgaarse en Roemeense begrippen veel te groot; boeren in die landen hebben niet zoveel grond en bovendien lijkt de hoeveelheid werk te veel voor een familiebedrijf, wat kan leiden tot een arbeidstekort.

3.1.3 Bezoek aan de natuurgebieden in en nabij de Kampina, met Frans Kapteijns van Natuurmonumenten

Alle bezochte natuurgebieden zijn onderdeel van de Meierij, een historisch en karakteristiek landschap, dat door de eeuwen heen is gevormd door natuur en landbouw. Recent heeft de Rijksoverheid het grootste deel van de Meierij en omliggende gebieden aangewezen als Nationaal Landschap. Er is een grote verscheidenheid aan projecten gaande in deze regio.

Mensen in de regio hebben alleen voordeel van bescherming en versterking van de natuurwaarden, als het gebied niet in een open luchtmuseum wordt veranderd. Economische ontwikkeling moet niet verboden of beperkt worden, maar worden geleid door de regionale identiteit van het landschap. De start van het Nationaal Landschap komt overeen met de groeiende aandacht voor de kwaliteit van landschappen elders in Europa en met het Europese ontwikkelingsbeleid.

Het Groene Woud vertegenwoordigt een aantrekkelijk kleinschalig agrarisch cultuurlandschap, afgewisseld met beken, bossen en heide. Na een lang proces van afwegingen, discussies en visieontwikkeling met meerdere belanghebbenden is het gebied Banisveld onttrokken aan agrarisch gebruik, is de vuilstortplaats gesloten en wordt het gebied nu omgezet in een natuurgebied. Banisveld verbindt bovendien twee andere gebied tot één groot open natuurgebied met mogelijkheden voor natuurontwikkeling met groot wild zoals herten. Op dit moment begrazen koeien van het ras Aberdeen Angers het gebied om het voor bosvorming te behoeden.

Tegelijkertijd met de ontwikkeling van Banisveld is Brabants Landschap een joint-venture gestart met lokale boeren om een veestapel te fokken voor "natuurlijk vlees", als specialiteit van de regio. Dit gedemonstreerde project verschaft daarmee de voorbeelden hoe natuur en economie samengaan bij duurzame ontwikkeling.

We kregen uitgebreide uitleg over tal van details door onze gids Frans Kapteijns, die over zeer veel kennis bleek te beschikken en vragen tot in detail beantwoordde. Het was het meest bruikbare voorbeeld van een NGO die haar doelen weet te realiseren door een zakelijk gerichte houding en een ondersteunende rol in regionale ontwikkeling, en die bij boeren de bewustwording voor natuurbescherming weet te vergroten. Het was een goed voorbeeld van hoe een NGO kan fungeren als intermediair tussen verschillende stakeholders. En het moet niet worden vergeten, dat Natuurmonumenten al ruim 100 jaar bestaat, ondersteund wordt door de overheid en nauw samenwerkt met waterschappen etc. Dit onderdeel eindigde met een discussie tussen de excursiegangers hoeveel geld een NGO jaarlijks in een bepaald land zou kunnen ontvangen.

3.1.4. Openluchttheater, Oisterwijk

Ondanks het warme weer tijdens het werkbezoek was het seizoen voor activiteiten in het natuurtheater nog niet gestart. Het was duidelijk, dat het natuurtheater nog niet schoon was. De bezoekers vonden dat het theater in een slechte conditie verkeerde, waardoor dit project hen geen goede indruk gaf; het leek meer een negatief voorbeeld van hoe het niet moet. Naar

aanleiding van de opmerking dat het om een natuurtheater gaat, meenden de deelnemers aan het bezoek, dat de stoelen niet van zulk onnatuurlijk materiaal gemaakt zouden moeten zijn. Verder ontstond de indruk, dat klanttevredenheid en properheid bij het beheer geen prioriteit hebben.

3.1.5. Sociale jeugdopvang, diner bij de Belvertshoeve, Oisterwijk

De Belvertshoeve is een restaurant en conferentiecentrum, maar geen doorsnee. Het biedt haar gasten alle faciliteiten, die je mag verwachten, maar het wordt gerund door jongeren met sociale handicaps; mensen die (nog) geen kans hebben op de arbeidsmarkt, omdat ze sociale begeleiding nodig hebben. Op de Belvertshoeve leren zij (weer) onderdeel te worden van de samenleving en bereiden ze zich voor op een reguliere baan.

De jongeren die daar wonen en werken, zijn daar heen verwezen door provinciale jeugdwerkorganisaties, die ook op het individu gerichte aanbevelingen doen voor sociale activiteiten.

Bulgarije en Roemenië kennen niet zulke jongeren opvangplaatsen. Het bezochte project is drie jaar geleden gestart en huisvest momenteel 20 jongeren. Sommigen verblijven er een paar weken, anderen een paar jaar. Elke jongere heeft een persoonlijk begeleider.

De locatie bleek erg geliefd en het eten was erg goed. Alles werd met creativiteit geserveerd. Alles bij elkaar is het een mooi project met een goed achterliggend idee. Het was één van de weinige plaatsen waar de informatie over het project verstrekt werd door de doelgroep zelf, in plaats van door de eigenaar of projectleider.

3.1.6. Regional Branding van Het Groene Woud, Frans van Beerendonk

Tijdens het diner gaf gastspreker Frans van Beerendonk, voorzitter van Branding Het Groene Woud en vice-voorzitter van de LEADER-plaatselijke groep Innovatieplatform Duurzame Meierij, toelichting op *regional branding*. Het begon in 2005 en heeft als doelstelling om de regionale economie te stimuleren op duurzame wijze, gebruikmakend van de identiteit en waarden van het gebied. Feitelijk is sprake van een transitieproces voor de agrarische sector naar een vraaggestuurde in plaats van een aanbodgedreven productie, en van herverbinding van stad en platteland en, tenslotte, voor het ontwikkelen van nieuwe ketens en netwerken van ondernemers, lokale en regionale autoriteiten en maatschappelijke organisaties.

Het was een interessante presentatie, maar zou niet moeten plaatsvinden aan het einde van een lange dag, want de meeste mensen waren behoorlijk moe.

3.2. Dag 2 (27 april)

3.2.1. Fruittuin Wielewaal

De heer en mevrouw Faes hebben een fruitteeltbedrijf, waar zij appels, pruimen en peren telen. Ze zijn ook voorlopers in *regional branding* met hun deelname in het project Korte Ketens. Onlangs hebben zij de vergunning gekregen om een pannenkoekenrestaurant te realiseren op hun bedrijf. Dit moet mede onderdeel gaan vormen van de verbinding van Eindhoven met het platteland en omgekeerd.

De algemene indruk was, dat dit project op succesvolle wijze milieuvriendelijke teeltwijzen combineert, hoewel het geen zuiver biologische teelt betreft. Iedereen deelde de positieve indruk, die men kreeg over de lange termijnplanning en het geduld van het jonge eigenaars-

echtpaar voor de teelt en het enthousiasme dat zij opbrengen voor hun activiteiten. Vooral de Bulgaren waardeerden de kans, die de eigenaar geboden is om het fruitbedrijf te kopen van zijn voormalig werkgever en het te ontwikkelen tot een succesvol bedrijf door de combinatie van teelt en marketing (winkel en ontvangstruimte). Hun gastvrijheid en creativiteit in ontwikkeling van alternatieve activiteiten naast de teelt zelf dragen zeker bij aan een duurzame onderneming. Het pragmatisme waarmee de eigenaren hun bedrijf leiden, werd hoog gewaardeerd. Zij proberen biologisch te telen, maar merkten dat dit onder (de Nederlandse) intensieve teeltcondities niet mogelijk was. Daarom passen zij een praktische manier van goede landbouwpraktijk toe, door zo min mogelijk en alleen waar en wanneer nodig (chemische) gewasbescherming toe te passen. Zij stellen kwaliteit boven kwantiteit. Het echtpaar Faes verkreeg het label "product van de regio" (zgn. Groene Woud-label) en verkopen hun producten via lokale afzet.

3.2.2. Het spelt-project

Dit belooft een interessant bezoek te worden, omdat van het begin af aan niemand van de gehele groep wist om wat voor plantensoort of –ras het ging. Door die onduidelijkheid veronderstelden de meesten van de Kroaten en Bulgaren, dat het ging om een exotische soort, maar het veldbezoek bracht duidelijkheid in de verwarring. Het spelt bleek een belangrijk tarwe-ras in delen van Europa vanaf de Bronzen tijd tot aan de Middeleeuwen. Het bestaat nu nog voort als traditioneel gewas in Centraal Europa, maar heeft een nieuwe markt gevonden als gezond voedsel, omdat het rijk is aan gluten.

Over het algemeen had dit project ieders belangstelling, vooral toen een beschrijving werd gegeven hoe geografische condities hebben bijgedragen aan het ontstaan van het landschap. Een ander hooggewaardeerd aspect was de kostprijsberekening door het Bulgaarse team.

Later – op de Boelaarshoeve – verschaftte de demonstratie in het traditionele bakhuisje goed inzicht in de ambachtelijke wijze van het broodbakken. De tijd en inspanning, die lokale vrijwilligers steken in de restauratie van de deel van de Boelaars-hoeve en het promoten van traditionele producten, lieten grote indruk na bij de gehele groep.

De Kroaten meenden, dat het een goed idee is om een tentoonstellingsruimte te realiseren in of rond iemands eigen woonhuis, omdat met bijvoorbeeld het broodbakken op deze wijze de toewijding duidelijk wordt van de vrijwilligers om culturele waarden en traditionele gebruiken te behouden. Het was een interessant voorbeeld hoe verschillende aspecten hier worden gecombineerd: landschapsbehoud en korte schakels in een regionale keten van agrarische producten. Het was ook een mooie illustratie van goed gebruik van het LEADER-fonds.

3.2.3. Natuurbrug Het Groene Woud

Het idee van de natuurbrug is ontwikkeld door Brabants Landschap, een regionale organisatie (NGO) voor beheer van grote landschapsgebieden. In 2005 werd de eerste natuurbrug in Noord-Brabant geopend, die sindsdien twee natuurgebieden - elk een stroomgebied van één van de riviertjes uit de regio - met elkaar verbindt en daarmee dieren als herten, dassen, marters en andere kleine zoogdieren de kans biedt zich van het ene naar het andere natuurgebied te verplaatsen. Op de natuurbrug liggen zandstrappen, die de beheerder in staat stellen via sporen de verplaatsing van de dieren te volgen.

Het project lijkt een indrukwekkende rol te vervullen in de natuurbescherming door de verbinding van natuurgebieden met een rijke biodiversiteit. Wel werden kanttekeningen gemaakt

bij de hoge kosten en de lange voorbereidings- en bouwperiode van de natuurbrug. Sommigen meenden, dat dit project beter meteen bij aanleg van de snelweg gerealiseerd had kunnen worden, als de MER (Milieu Effect Rapportage) dat als aanbeveling had vermeld. Dat doet men nu bijvoorbeeld wel in Kroatië, waar MER-procedures de bevolking en overheid waarschuwen om natuurlijke waarden te beschermen.

De Bulgaren meenden, dat zo'n type project – een natuurbrug over een snelweg – niet geschikt is voor condities in hun land; beter passend zou een tunnel onder de snelweg zijn (wat ook al eerder is gedaan in Bulgarije). De Roemenen waren onder de indruk van de inspanning om 9 miljoen euro te spenderen aan verbinding van 6.000 ha natuurgebied.

De bouw van de natuurbrug is medegefinancierd door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, de gemeenten en EU waarborg- en garantiefonds.

3.2.4. *Innovatieplatform Duurzame Meierij (IDM)*

Dit betreft een ontmoeting met de heer Ger van den Oetelaar, wethouder en loco-burgemeester van Boxtel. Stichting IDM initieert en stimuleert systeeminnovaties. Hun ambitie voor de Meierij is om de synergie te versterken tussen de buitengewone natuurwaarden en een dynamische regionale economie. IDM ondersteunt en ontwikkelt projecten, die niet alleen de drie aspecten van duurzaamheid – people, profit, planet – combineren, maar ook focussen op het verleden, het heden en de toekomst van de Meierij.

Het principe van de streekrekening (geld met geld maken) werd van begin af aan niet volledig begrepen; verschillende deelnemers uit de groep kregen de indruk, dat de loco-burgemeester profijt trok van de invloed verbonden aan zijn positie, en daarmee de gemeenteraad en het bedrijfsleven kon overtuigen flink te investeren in de streekrekening. Ook de dubbelfunctie (loco-burgemeester en voorzitter van IDM) kan de indruk gewekt hebben, dat hij grote invloed heeft om dingen in de regio voor elkaar te krijgen, maar ook dat hij niet helemaal onafhankelijk is.

Dit riep later serieuze vragen op of dit mechanisme (van dubbelfuncties) ook in andere regio's, zoals in Oost-Europese landen, van toepassing kan zijn waar niet aan alle gunstige randvoorwaarden voldaan is, zoals in Boxtel.

De Bulgaren meenden, dat niet duidelijk werd welk type projecten wordt voortgezet of binnenkort wordt gestart met deze wijze van financiering. Het is een interessant voorbeeld van hoe verschillende lokale projecten als landschapsherstel, branding projecten, restauratie van een watermolen etc. gefinancierd kunnen worden.

3.2.5. *Restaurant De Negenmannen*

De kok/eigenaar van het restaurant is lid van organisatie voor *regional branding* van Het Groene Woud. Hij serveert meerdere menu's met alleen lokaal geproduceerd voedsel. Alle teamleden ondergingen het diner als een exquisite ervaring en waren onder de indruk van de erg professionele bedieningswijze, precies zoals in Franse bon-ton stijl. Iedereen waardeerde de inspanning en toewijding van de restauranteigenaar om een innovatief bedrijf neer te zetten door gebruik en promotie van lokaal geproduceerd voedsel en de aandacht voor esthetiek, niet alleen voor de smaak. Men was unaniem van mening, dat de samenwerking tussen lokale boeren, het restaurant en regionale winkels een fantastisch idee is, dat bijdraagt aan ontwikkeling van regionale activiteiten. Daar werd aan toegevoegd, dat het uitgangspunt van producten uit de regio waarschijnlijk leidt tot extra economisch risico, dat zich mogelijk weerspiegelt in hogere prijzen voor de menu's en bediening.

Maar over het geheel gezien oogstten het initiatief en het ondernemersechtpaar veel waardering voor hun familiebedrijf, waar zorg en respect voor de klant zo hoog in het vaandel staan.

3.3 Dag 3 (28 april)

3.3.1. Project Kanaalzone

Dit project gaat over de opheffing van een autoweg, die het stadscentrum scheidde van de aantrekkelijke groenzone langs het kanaal. Het vergde acht jaar om de lokale weerstand te overwinnen, gerekend vanaf de eerste goedkeuring van het oorspronkelijke plan door de autoriteiten.

Dit werkbezoek was georganiseerd langs het kanaal in Oirschot. Mevrouw Karen Ammerlaan van de gemeente kwam heel geloofwaardig over door open en eerlijk te vertellen over alle aspecten van dit project. Met in gedachten dat zij een vertegenwoordiger is van de publieke sector was de groep aangenaam verrast, dat mevrouw Ammerlaan niets verborg en ontwikkelingen met de groep deelde, die de overheid niet noodzakelijkerwijs in een positief daglicht stelden. Enkele deelnemers uit de groep vonden de presentaties verwarrend en begrepen niet waarom zoveel nieuwe gebouwen nodig zijn. Het leek alsof de lokale overheid druk legde op haar burgers.

Financiering voor het project wordt onder andere gezocht bij LEADER+ en bij de gemeente.

3.3.2. Tuinbouwbedrijf "Jan Robben Aardbeien"

Jan Robben was het eerste bedrijf in Nederland, dat het Milieukeur certificaat verkreeg voor zijn inspanningen voor milieu en omgeving. In de Milieukeur organisatie participeren consumenten, producenten, handel, overheid en milieudeskundigen. Het aardbeienbedrijf van de heer Robben kwam goed over op de groep. Robben inspireerde met dynamiek, visie en liefde voor zijn werk en producten. Heel zijn familie is toegewijd aan de teelt van aardbeien, wat blijkbaar succes garandeert. Robbens houding tegenover marketing en zijn bereidheid zich open te stellen voor het doorbreken van grenzen werden door de groep als belangrijke waarden gezien. Van groot belang bleek, dat zijn marketingstrategie erop is gericht meer waarde toe te voegen aan het product aardbei in plaats van zich te richten op productiestijging. Buiten het productieseizoen is hij de hele tijd bezig met (zoeken naar nieuwe) marketingkansen en – activiteiten.

3.3.3. Spoordonkse Watermolen

Deze molen is eeuwen geleden gebouwd en was onderdeel van het kasteel Ten Bergh. De molen is oorspronkelijk gemaakt van hout, maar in 1868 is er een stenen muur omheen geplaatst. Van dat moment af heeft de familie Van Esch de molen gepacht en in 1900 gekocht. In de jaren 70 is de molen in verval geraakt door het uitblijven van onderhoud. In 1982 kocht de huidige eigenaar Van Esch de watermolen van zijn familie en restaureerde de molen. Zeer recent is een bezoekersruimte met cateringservice gerealiseerd.

Het watermolenproject was een mooi voorbeeld van het gebruik van cultureel erfgoed en historie van de regio. De combinatie van geschiedenis, ambachtelijke wijze van het malen van graan en een toeristische pleisterplaats is een fraai voorbeeld hoe LEADER fondsen gebruikt zijn. Daarover merkte de heer Van Esch nog op, dat het moeilijkste punt bij de LEADER

aanvraag was om een reële schatting of berekening van de restauratiekosten te maken. Pas dan kon de aanvraag worden ingediend. Maar het kan gebeuren, dat de uiteindelijke kosten het dubbele zijn van de begrote kosten en dat de gevraagde subsidies niet toereikend zijn.

3.3.4. Dorpsontwikkelingsplannen

Noord-Brabant kent vele kleine dorpen. Vanwege eerdere urbanisatieprocessen verouderd de bevolking in deze dorpen en nemen de voorzieningen af. Vele burgers willen wel wonen in dergelijke kleinschalige, rustige en crimineelvrije woonkernen, maar tot voor kort mochten gemeenten maar beperkt bouwen. Daardoor heeft de volkshuisvesting bijdragen aan een afname van de kwaliteit van het sociale leven. Om hiervoor oplossingen te vinden, zijn ondertussen dorpsontwikkelingsplannen voorbereid. Het betreft een instrument om de sociale ontwikkeling te initiëren en te stimuleren, speciaal gericht op burgerparticipatie.

Hoewel het onderwerp zowel in theorie als voor implementatie in de praktijk erg interessant is, maakte het PON-instituut met hun aanpak geen grote indruk op de groep. Sommigen meenden, dat het achterliggende idee wel goed is en dat het een goed voorbeeld is hoe LEADER-fondsen gebruikt kunnen worden. Maar onduidelijk bleef of PON nu werkelijk een maatschappelijke organisatie (NGO) is, of meer een overheidsinstelling. CCI (Kroatië) werkt op vrijwel dezelfde wijze aan gemeenschapsvorming en vond de presentatie een goede mogelijkheid voor vergelijking.

4. Conclusies

Tijdens het Nederlandse deel van het werkbezoek waren de deelnemers vooral geïnteresseerd in kennismaking met goede voorbeelden van gebruik van EU-fondsen voor duurzame projecten. De Kroaten hadden met name belangstelling voor de praktijk en implementatie van het LEADER-programma.

Van de op donderdag bezochte projecten was het openluchttheater het minst indrukwekkend, vooral omdat het in slechte staat verkeerde en niet als goed voorbeeld kon dienen. Maar het kan een goed voorbeeld worden van bewustwording voor natuurbescherming. Een ander als minder interessant betiteld en nauwelijks elders (in Oost-Europa) toepasbaar project betreft het landgoed Haverleij, dat meer een sociaal experiment was dan een milieuproject. De gebouwen waren te kunstmatig en het ontbreken van voorzieningen maakte het alleen maar meer tegenstrijdig.

Op Hoeve Bosrand bij familie Oomen verbaasde groep zich erover hoe de familie zulke bergen werk konden verzetten als familiebedrijf. Maar tegelijkertijd vond men het een prachtig voorbeeld van samenwerking tussen boer en natuurorganisatie.

Het bezoek met Frans Kapteijns aan de vier natuurgebieden in en rond de Kampina was veruit het beste onderdeel van de dag. Meer dan uitgebreide toelichtingen en adequate antwoorden op alle vragen.

Het sociaal jongerenproject op de Belvertshoeve imponeerde iedereen en allen vroegen zich af hoe men dit concept in hun eigen regio zou kunnen uitwerken.

De laatste presentatie over *regional branding* door Frans van Beerendonk klonk interessant en riep vele vervolgvragen op.

Op vrijdag vormde Fruittuin Wielewaal een goed vertrekpunt vanwege de combinatie van milieuvriendelijke teelt en marketing strategie. Bovendien pasten alle nevenactiviteiten prima in het totaalconcept van het bedrijf.

Het spelt-project bleek complex vanwege de betrokkenheid van meerdere personen en schakels in dit ketenproject. Bijvoorbeeld de teler van het spelt, de bakhuisjes en de brouwerij, en de bereiding en bediening van de lunch in de deel van de Boelaars-hoeve, met brood en bier, dat van spelt gemaakt was. De bolle akker met spelt wekte niet zoveel indruk, in tegenstelling tot de verwerking en de speltproducten.

De natuurbrug werd gezien als een correctie op in het verleden gemaakte fouten. Hoewel de meesten positief waren over het project, vond men dat de bouwkosten niet in verhouding staan tot de verkregen natuurwaarden.

De toelichting door de wethouder van Boxtel op de "geldmachine" (streekrekening) leek zeker interessant, maar werd niet duidelijk gepresenteerd. En hoewel het een aardig idee lijkt met collectieve acties zou het concept niet werken zonder grote aantallen deelnemers en invloedrijke personen om bedrijven over te halen hierin deel te nemen. Verder werd niet duidelijk welk type projecten uiteindelijk ondersteund zullen gaan worden vanuit dit fonds en hoe daarover besloten wordt.

De dag werd afgesloten in een perfect restaurant met een vriendelijke kok/eigenaar. Het concept van integratie van hoge kwaliteit voedselproducten uit de regio was een prachtig voorbeeld van samenwerking tussen bedrijfsleven en agrariërs. Het was een aangename 'behandeling'.

Tijdens de fietstocht op zaterdag was het mooi zonnig weer. De eerste bestemming was het Kanaalzone project, begeleid door Karen Ammerlaan. De groep deed haar voordeel met de presentaties, waarbij mevrouw Ammerlaan geen problemen uit de weg ging. Zij benoemde ook alle tijdens het project gerezen problemen en legde uit hoe men daar mee om is gegaan zonder de focus op de hoofddoelstelling te verliezen. Mooie kleurenprints van plattegronden van het project droegen bij aan een helder begrip.

Het aardbeienbedrijf van Jan Robben was een goed voorbeeld van waardetoevoeging. Een mooi project, aangepast aan de lokale omstandigheden, samenwerkend met regionale producenten en het vinden van innovatieve marketing strategieën.

De Spoordonkse watermolen was een LEADER+ project, de realisatie van een goed idee om private en publieke belangen te combineren.

De dorpsontwikkelingsplannen tenslotte, gepresenteerd door de heer Ed Kooger, waren interessant en direct toepasbaar in projecten in Kroatië. Jammer dat de aandacht wat snel verloren ging.

Uiteindelijk hebben de werkbezoeken nuttige en toepasbare informatie en praktijkvoorbeelden verschaft. Alle deelnemers hebben genoten van deze dagen in dit internationale gezelschap.

Bijlage

Overzicht van het programma van het werkbezoek van NGO-overtegenwoordigers uit Bulgarije, Kroatië en Roemenië, in opdracht van Milieukontakt en in samenwerking met het kennisnetwerk Regiowaarde.

Door te klikken op de links naar websites kunt u direct betreffende websites openen.

Doelstelling

De gasten wilden graag lokale projecten bezoeken die goede voorbeelden zijn van:

- lokale samenwerking ('public participation'),
- duurzame ontwikkeling,
- regionale/rurale ontwikkeling inclusief natuur & milieu.

Verder wilden de deelnemers graag zien hoe men de EU fondsen kan gebruiken en hoe men als NGO alternatieven kan aandragen voor 'mainstream' en milieuvriendelijke investeringen.

Programma

donderdag 26 april

- ★ Bezoek aan Haverleij, de nieuwste woonwijk van 's-Hertogenbosch, waar modern wonen wordt gecombineerd met behoud en beleving van traditionele landschappen. Zie bijvoorbeeld: www.haverleij.nl en <http://www.dorp-engelen.nl/haverleij.htm>.
- ★ Lunch bij Hoeve Bosrand. Toelichting op het biologisch bedrijf met agrarisch natuurbeheer, logiesmogelijkheid voor mensen en paarden. www.hoevebosrand.nl/
- ★ Bezoek aan Het Groene Woud (Smalwater, Kampina, Banisveld) onder begeleiding van Frans Kapteijns, voorlichter bij Natuurmonumenten. www.hetgroenewoud.com
- ★ Diner bij Belvertshoeve. Toelichting op doelstelling en werkwijze van de Belvertshoeve. <http://www.belvertshoeve.nl/>.
Tijdens diner: toelichting op en gesprek over Branding Het Groene Woud, met Frans van Beerendonk, initiatiefnemer. <http://www.duurzamemeierij.nl/projectfiles/cork/index.html>

vrijdag 27 april

- ★ Bezoek aan Philips Fruittuin Wielewaal. Een biologisch fruitbedrijf, tevens demonstratieproject. Deelnemers in het project Korte Ketens als onderdeel van Branding Het Groene Woud. Visie op en actief bezig met stad-landverbinding onder het motto zien, ruiken, proeven. www.philipsfruittuin.nl
- ★ Bezoek aan het project Graan Goed; herintroductie van speltproducten (brood, speculaas, bier etc.) via herstel van de aloude keten van teelt van spelt op zgn. bolle akkers, malen van koren in wind- en watermolen en bakken van brood in bakhuisjes met mutserd. Met begeleiding van Henk van de Moosdijk van de Boelaarshoeve namens het project. www.brabantscentrum.nl/nieuws/0714_spelt.htm
- ★ Lunch op de Boelaarshoeve, met expositie van de keten 'van graan tot brood' en verdere kennismaking met cultureel erfgoed uit de regio. www.deboelaarshoeve.nl
- ★ Bezoek aan de Natuurbrug Het Groene Woud, onder begeleiding van Gerard van Traa, beheerder van Brabants Landschap.

www.brabantslandschap.nl/het-groene-woud-rund/natuur-en-natuurbrug.html

- ★ Bezoek aan Innovatieplatform Duurzame Meierij te Boxtel. Toelichting door voorzitter Ger van de Oetelaar op doel en werkwijze van IDM, en op de streekrekening Het Groene Woud. www.duurzamemeierij.nl en www.streekrekeninghetgroenewoud.nl
- ★ Diner bij restaurant De Negenmannen in Boxtel, samengesteld uit producten uit Het Groene Woud. De Negenmannen is één van de voortrekkers van "Branding Het Groene Woud" en uitgeroepen tot meest markant horeca-ondernemer van Brabant in 2007. <http://www.denegenmannen.nl>

zaterdag 28 april

- ★ Fietstocht door Land van Oirschot met bezoek aan het project Kanaalzone. Toelichting door gemeente m.b.t. (natuur, ontsluiting, recreatie, verkeer langs Wilhelminakanaal). www.oirschot.nl/index.php?mediumid=2&pagid=68&simaction=frameset
- ★ Bezoek aan het bedrijf van Jan Robben: hoe past een agrarisch ondernemer zijn bedrijfsvoering aan, aan de eisen vanuit markt, maatschappij en milieu? www.aardbeien.net
- ★ Bij de Spoordonkse molen komen behoud van cultureel erfgoed, recreatie en de natuur- en watervraagstukken uit de regio ter sprake. Hoe kan familie Van Esch dat combineren en wie zijn daar bij betrokken? www.spoordonksewatermolen.nl
- ★ Daarna geeft Ed Kooger van het PON een toelichting op de mogelijkheden van dorpsontwikkelingsplannen. Niet zozeer het instrument, maar het initiëren van sociale processen, het combineren van belangen en vooral: het stimuleren van burgerparticipatie is overal in Europa van belang voor behoud en verbetering van de leefbaarheid. Zie bijvoorbeeld: www.ponbrabant.nl/index.php?pageId=17 en www.brabant.nl/Leven/Brabant%20Leefbaar/Meedenken%20over%20uw%20dorp.aspx